

AVTORJI IN KNJIGE

Taras
Kermauner

Blagor ubogim v duhu

(Ob istrskih zgodbah Marjana Tomšiča)

1.

Tomšičeve istrske zgodbe – v knjigah *Olive in sol*, *Šavrinke*, *Kažuni* – imajo skoraj izključno za »junake«
reveže, socialne marginalce. Ker je edina družba, ki jo Tomšič opisuje, vaška in uborna, v nji ni močnega kmeta, kakršnega je postavljajl v ospredje Finžgar, so vaški socialni obrobneži še posebej revni; ločijo se celo od najrevnejših. Ti marginalci so čudaki, posebneži, po običajnih pojmih neumni, neprilagodljivi; nemalokrat ali pretežno pijanci, ki so v stiku z onkrajnim – kot čarovniki –, a se da ta njihov stik razlagati tudi psihološko, medicinsko: da imajo kot alkoholiki – umirajo od ciroze jeter itn. – pride in prisluhe, mōre in blodnje prikazni. Ne nazadnje so ti »božci«
ne le ubogi ljudje, ampak božji otroci. Kaj pomeni pisateljevo nagnjenje k opisovanju takšnih ljudi?

Tomšič noče opisovati premožnih, uspešnih kmetov in razkmetenih, pomeščanjenih srednjleslojcev, ker mu je tuj in zoprni že sam ustroj sodobne slovenske družbe. Vendar ne le njen politični ustroj. (O tem ne zvemo veliko. Le v dveh, treh zgodbah *Kažunov* beremo o zločinih, ki so jih storili komunisti oz. partizani med vojno in po njej – *Anita*, *Glava*, *Proklet ta svet*.) Socializma kot totalitarne družbe – v duhu zadnjih Zormanovih knjig ali Grabeljškovih pa tudi Zidarjevih itn.) Tomšič ne opisuje. Njegova kritika – nezadovoljstvo – z dano družbo je globlje.

Ne verjamem, da se bo to njegovo nezadovoljstvo spremenilo danes in jutri, ko prehajamo v postkomunistično, politično pluralistično, celo kapitalistično družbo. Verjetno bodo pojavi, ki jih pisatelj odklanja, danes in jutri enako močni, kot so (bili) ali pa celo še močnejši. Kapitalizem bo terjal še več prilagajanja sistemu, ker bo moralo biti to prilagajanje notranje; še več učinkovitosti od posameznika. Prav tega pa Tomšičevi junaki nočejo in ne zmorejo – glej novelo *Arminjo in stolpnica*. V t.i. dvotretjinski družbi je pač tretjina ljudi zunaj kapitalistične socialne tekme, na robu, zunaj norme, v revščini, neugledna, medtem ko je družbo, ki jo je opisoval Prežih, obvladovalo zgornjih deset tisoč; razlika med temi in dvema tretjinama je nazadnje le kvantitativna. Vsebina je ista. Pisatelj – seveda ne Rupel – se ima za glasnika človeškega trpljenja, ne glede na to, koliko je trpečih; dovolj bi bil en sam, otrok...

Oba, Tomšič in Prežih, sta učenca in dediča Cankarja, ne sorodnika Bena Zupančiča. V tem sta oba »krščanska«
oz. sledita tistemu, kar je bilo v predvojnem socialnem humanizmu ali realizmu krščansko: trpljenje (v *Samorastnikih*), zapostavljenost, zatiranost, izkoriščanost, nesrečnost, bolezen, starost, nedozorelost, skratka, uboštvo v najrazličnejših pomenih, pač v duhu Jezusovega govora na gori o blagih. Ta njuna krščanskost ni

neposredno vezana na – obstoj – (še manj katoliškega) Boga, ampak na obstoj človeka kot trpečega, preganjanega bitja, ki se mu godi krivica. Lahko bi govorili o krščanskem humanizmu ali humanističnem krščanstvu.

Pri Cankarju se problem radikalizira do iskanja in odločitve za Boga, ker se pisatelj sprašuje – ga vse žene k temu spraševanju – po največjem, zadnjem, temeljnem smislu; enako kot Pregelj. Medtem ko najdeva Prežih smisel v revolucionarni komunistični perspektivi milenarističnega tipa, ga Tomšič ne najde ne v enem ne v drugem, pač pa v vzpostavitvi bele – po solidarnostnem, ljubezenskem, sočutnem, usmiljenostnem krščanske – magije.

Pregelj si razlaga smiselnost sveta z Bogom in katoliško Cerkvijo, Prežih z zgodovinsko nujnostjo nastopa brezrazredne, popolne, pravične družbe, Cankar z obojim hkrati; drugače Tomšič, ki je v tem zelo sodoben. Njegova razlaga smiselnosti sveta, njegovo pojasnjevanje problemov, nasprotij, protislovij, naključij, neznanega, trpljenja, obupov, smrti itn. temelji na beli magiji. Ali točneje: z belo magijo, ki se bori zoper črno (Boškín zoper Baburo Štafuro v *Oštrigeci*) in ki je predmodel krščanske vere, si pojasnjujejo ustroj sveta – življenja, vasi – nastopajoči v zgodbah. Pisatelj pa jim ne ugovarja. Njihova mentalno vrednostna struktura je njegova mentalno vrednostna struktura.

2.

Bogastvo in revščina, oblast in nemoč sta značilnosti novejše človeške družbe, ki ji že poldrugo desetletje pravim neolitska; družbe, ki je nastala po človekovi ozemljitvi v poljedelca, a najbrž že v pastirja; družbi, ki se neha s sistemom nabiralstva in lova; družbi, ki temelji na delu, lastnini in s tem oblasti, tj. (ob)lasti. Sanja in načrt takšno družbo spremeniti – odpraviti lastnino in oblast – trajata med ljudmi že od začetka te družbe, ki se kaže kot krivična, kot nesmiselna, saj temelji na nenehnem spopadu polaščevalcev, premočevalcev, na njihovih medsebojnih tekmah in vojnah. Ves dvig življenjske ravni, dosežen s delom – z znanstveno ali učinkovitejšo organizacijo dela in družbe, s strokovno obdelavo sveta kot predmeta – ne more človeka vzdigniti iz njegovega bistvenega – slabega – položaja: da bi se rešil bolezni, nesreče, protislovij, težnosti, revščine kot nezadovoljnosti s predpostavljenim svetom uresničenih želja, neenakosti, nazadnje smrti; in nesmiselnosti, obupa, ki nenehoma spremljata človekovo rajši nezadovoljivo kot zadovoljivo reševanje osnovnih vprašanj.

Načini pri reševanju omenjenih vprašanj, ki niso le teoretična ali intelektualna v diskusiji, ampak nepresegljive človekove bitnosti, so različni, od praktičnih, ki jih zastopajo socialno uspešni, sposobni, borci in tekmovalci, poželjivci in organizatorji – ti ponavadi niso pesniki, Beno Zupančič je med njimi izjema, ali Ingolič –, do čustvenega, verskega, praznoverskega, utopičnega. A tudi med temi drugimi – v drugem sklopu – so bistvene razlike.

Cankar in Prežih sta verovala v revolucijo, čeprav Cankar v skrajno idealistično in versko. Tomšič ne. Tomšič ni v ničemer praktičen, dejaven. Njegovo iskanje drugačnega sveta je paradokсно. Ne sanja o Novem človeku. Ne o Delavcu (kot Kranjec) in/ali Verniku (kot Balantič). Sploh ne išče k Novemu, k takšnemu Drugačnemu, ki bo šele nastalo – s pomočjo ustrezne človekove – razsvetljenske in ali revolucijske – Akcije.

Tomšič je mitolog. Išče tisto, kar je. Niti ne, kar je bilo – kajti revna

istrska vas je še; in Arminji, ki se zapijejo ter nočejo prebivati v koprskih stolpnica, bodo še kar naprej. Izpod tistega, kar je samo zase prepričano, da se spreminja – seveda na boljše –, Tomšič išče in najde najprej trajno strukturo človeške neolitske družbe, nato pa duhovno vrednostni sistem, ki ljudem v tej družbi omogoča, da jih družba povsem ne disciplinira, poznanji, odtuji, odsvoji, reificira, spremeni v svoje gradivo, obrezsmisli, mehanizira, si jih prilagodi. Ta duhovno vrednostni sistem, ki temelji na spopadu med dobrim in zlim – torej na temeljno krščanskem –, je za pisatelja bela magija. Nosijo pa ga ljudje, ki niso sposobni ali pripravljani prilagoditi se; ki ohranjajo predneolitske značilnosti ali lastnosti; ki so sredi »napredujočih« materialnih družb nekakšni tujki, bele lise, praznine, točke posebnega trpljenja, a tudi videnja.

To niso ne intelektualci (pozitivne figure kot recimo za Primoža Kozaka); ne duhovniki (kot za Preglja); ne revolucionarji (kot za Prežiha in Kranjca); ne zdravi preprosti povprečni ljudje (kot za Bena Zupančiča) – ti še najmanj, ti so najbolj prilagojeni. Niti niso otroci, kot za Cankarja. Po navadi so to starci, ostareli ljudje – tu je zveza s Cankarjem. In obrobneži vseh vrst, ki pa niso v življenju – kot gospodarji – ponesrečeni zaradi objektivnih nesreč ali krivičnega političnega sistema (kot za Prežiha). Čudaki in neprilagojeni bi bili v vsakem sistemu. Izločajo se iz družbe oz. splošnih socialnih norm, ker sami tako hočejo; točneje: ker tako hoče nekaj v njih. Nekaj: tisto pravo. Tisto od onkraj.

Pri tem se kajkrat motijo ali ne zmorejo doseči pravega, ker jih motijo črni čarovniki, zli, napačni. A po navadi najdejo pot k svetlobi, v belino magije. Najdejo jo, ker so dobri, plemeniti, nesebični, lepi, prijazni, solidarni, usmiljeni; ker drugemu nočejo delati zla. Na svetu so zato, da bi ljudem pomagali. (Ne le Boškimi.)

3.

Tip Zdravnika človekovih gmotnih in duševnih bolezni – motenj –, ki je tip odreševalca, ni ne zvezdogled, kakršnega ljubi Strniša, ali nedolžna devica (*Samorog*) ali zavedna (pa tudi nezavedna, a od družbe zavedno darovana) žrtev. (Revolucionarna žrtev v *Samorastnikih*, tragična žrtev *Hlapca Jerneja*, nesmiselna žrtev Jančarjevega *Arnoža*, krščanska žrtev Balantičeva ali diabolčno indiferencijska duhovnika Potrebuježa v *Thabitih kumi*.) Tomšiču žrtve niso blizu. V tem je Tomšič naturalist-realist, nikakršen patetik. – Slovenska literatura-zavest je nenavadno nagnjena k modelu žrtve – vse do najnovejšega propagiranja Antigone v duhu heroine Ivane Arške. Tudi revolucija in antirevolucija – Bor z *Viharji* in Debeljak s *Črno mašo* – opevata in oznanjata žrtveniškost, le da jo prvi aktivno pripravljajo, drugi pa jo, vsiljeno, objokuje.

Tomšičev realizem mu daje sklepati: zakaj bi si želel novih žrtev, ko pa je življenje že polno žrtev in smo skoraj vsi ljudje žrtve? Tomšič ocenjuje samo življenje kot tako tragično, čeprav obenem humorno, da se mu pomnoževanje žrtev upira. A tudi ne vidi, da bi žrtve prinesle na svet kaj dobrega. Najprej jih ubijamo, nato slavimo; sistemi, ki se z njihovo pomočjo zamenjajo, pa so v bistvu isti.

Zato je Tomšič prepričan, da se resnica in smisel sveta ne kažeta skoz zanosno heroične žrtve, ampak skoz vsakodnevno, stalno, morda celo neopazno ali ne zmerom opazno trpljenje revnih, izločenih, ubogih ljudi.

A ljudje so izločeni in ubogi tudi tedaj, če se prilagajajo; če se jim zdi, da se jim je posrečilo družbi se prilagoditi. Prilagajanje je samoslepilo. Kdor dobi oblast-moč, postane plen demoničnih sil. Kdor je predmet teh sil, je revež. Povprečne prilagoditve sploh ni. Ta je le sanja Bena Zupančiča, ki kot ideolog samoupravnega socializma, t. j. spolitiziranega srednjeslojstva meni, da je mogoča in že na delu, že blizu cilja, ko bomo vsi enaki in zadovolj(e)ni. (Isto misli – v ironični varianti – Franček Rudolf, ki predstavlja le notranje avtodestruktivno opozicijo Zupančičevemu egalitarnemu liberalizmu.)

Od vseh imenovanih žrtev (herojev in mučencev) je Tomšičev tip najmanj ugleden, najmanj fevdalen, najmanj kraljevski. (Največjo težnjo po biti kraljica kaže tip Antigone, kakor jo razume današnja ali že polpretekla slovenska napoluporniška drža: težnjo po boriti se s kraljem znotraj aristokratske elite. Ta težnja izdaja ljudi in sloje, ki tvorijo danes nove slovenske – zaenkrat politične, intelektualne, jutri tudi trgovske in industrijske – elite.)

Tomšičevi ubožci nimajo najprej kraljevskih oblačil, da bi jih potem raztrgali, ko se borijo za pravo ali za človeštvo. Tomšičevi junaki so doma na vasi, redkokdaj pogledajo v mesto; če pa, kot čudaki (Lazárjo v noveli *Prijatelj*). Raztrgani so, smrdijo (Lazárjo iz novele *Čota balota – pirihova dota*); bolje rečeno: tako zaudarjajo, da motijo celo sovaščane, navajene na smrad hlevov in domačih živali. So zanemarjeni v obleki, telesu. Neizobraženi. Brez šol. Ne le brez uglednejših služb, ampak celo na vasi zadnji, kočarji ali pa – kot pijančki – še to ne. Božin (*Oštrigeca*) je potepuh, berač, izgubljenec, ki križari od vasi do vasi, malo pomaga; živi vbogajme.

Je pa značilno, da jih vaščani ne preganjajo – kot se dogaja Cankarjevim marginalcem (*Smrt in pogreb Jakoba Nesreče* – s tem Jakobom se je identificiral stalno tudi Zupan, v tem ko je dajal to ime svojim izločencem – ki pa so bili zelo drugačni kot Cankarjevi, dejavni in ne trpni, celo zločinski, Jakob Berk v *Menuetu*, a že »Jakob, ki se imenuje drugače« v predvojnem *Tretjem zaplodku*). Cankar kaže razredni boj kot boj med oblastnikom (ki je povrh vsega še kapitalist,) in revežem; isto kaže Prežih. Tomšič pa razrednega boja sploh ne vidi. Vsi, ki jih slika, so reveži; so na istem koncu; so obrobneži in ubožci; takšna je sama istrska vas oz. slovenstvo v celoti, ki ga istrska vas le simbolizira.

V Tomšiču ni maščevalnosti; ne poziva na – revolucionarni – protest ali celo boj zoper zle, včeraj zoper antikomuniste, danes zoper komuniste. Taki pozivi in taki boji kažejo – tudi pri Cankarju – ressentiment, željo po vladanju, po zamenjavi dozdajšnjih elit z novimi, a v imenu morale in pravice; takšni pozivi in boji ideologizirajo in magizirajo razredni boj za moč-oblast. Tomšičeva bela magija pa je od te magizacije popolnoma različna. Razlaga svet in ga ne spreminja. Ne zakriva dejanskih razredno oblastniških razmerij, ampak je mesto, na katerem postajajo ta razmerja nepomembna, navidezna, sekundarna. Zato so to krščanska mesta-točke: protomodeli za krščanstvo, ki se razvijajo že v predkrščanskem arhaičnem času in družbi. Tomšič je pisatelj, ki zato še ni direktno krščanski, kot sta Cankar in Pregelj; upodablja predkrščansko zgodovinsko epoho. V tej plasti na eni ravni živimo današnji Slovenci.

Medtem ko je vrsta današnjih slovenskih pisateljev – ne le novolevičarjev, ampak predvsem kozmocentrikov – načelno zoperkrščanskih; kot diaboliki so pristaši črne magije. Marsikateri med njimi – Šeligo, Jovanović

– so to le napolj; zato ne sledijo svojim ideologom – Hribarju –, ki bi radi iztisljali krščanstvo iz središča in obrobja sveta. Kot umetniki so zvesti resnici, kar pomeni, da odkrivajo tudi tisto, kar jim – magizirano ideologizirana sakralistična – zavest prikriva oz. ne dovoli videti.

4.

Med Tomšičevimi vaščani, med njegovimi ubožci ni državljanske ali celo bratomorne vojne; le v omenjenih »partizanskih novelah«, ki pa so glede na ostali opus zazdaj neznačilne. To vojno je znal tako nazorno in grozljivo popisati predvsem Božič v vrsti svojih romanov – na témo medvojno, *Očeta Vincenca smrt*, ali na témo sovražstva v mestnem obrobju, v suburbanem kriminalnem (*Izven* itn.). Božič je kritična slika – negativ – razredno državljanske vojne oz. revolucije na Slovenskem, ki jo gentilisti potencialno obnavljajo kot nacionalistično. Tomšič pa je napravil – zelo pomemben – korak naprej od Božiča. Kajti pisatelj, ki kaže negativ, pozitivu vendar nekako pripada; tudi če njegove vrednote podira; tudi Snov v *Gavženhribu* in *Fugi v križu*. Sploh je vsa slovenska postrevolucionarna literatura od Grabeljška naprej in seveda – v drugačni, pozitivni, a obenem tudi že vsaj deloma kritični – optiki revolucionarna (Potrč v *Srečanju*, Kranjec v tetralogiji itn.) usmerjena izrazito v upodabljanje državljanske vojne (do Hofmanove *Noči do jutra* in Zormanovega romana *Leta herojev*).

Kar je storil Tomšič, je bilo najteže: seči čez izjemno bistveno resnico slovenske polpreteklosti, še njeno kritično obravnavo (ki danes razkrinjuje predvsem zlorabe, s katerimi si je Partija podredila druge skupine v OF – Dolomitska izjava – in začela državljansko vojno). V tem se vidi, kako nekonvencionalen in globok je Tomšič; kako malo mu je do kurantnosti, do skladnosti s Zeitgeistom. Ta ga prav nič ne zanima.

Misliti, da je njegovo ukvarjanje z magijo v duhu časa, je zmotno. Ali recimo drugače: Tomšič je vzel iz »mode« časa zanimanje za magijo, a je to zanimanje pri njem tako različno od zanimanja pri ideologih kozmocentrizma, tako stran gre od tega, kar počnejo, ko vračajo diabolično indiferenciacijo (identifikacijo) med dobrim in zlim (tudi Rožanc v najnovjšem romanu), tako protokrščansko je, da je med njegovim tipom bele magije in diabolizmom črne, kot jo propagirajo sakralisti, še večja razlika kot med diaboličnim in tistim Marka Pogačnika.

Tudi Tomšičeve vaščane napada zlo. A pisatelj ga ne locira v (ob)lastnike oz. politično razrednega sovražnika, v boj med družbenimi skupinami in/ali njihovimi predstavniki, vlogami. Značilno: vas v Tomšičevi optiki sploh nima gospodarsko organizacijskega in oblastniškega jedra, središča. Milica, uradi, oblast itn. so komaj omenjeni. Tomšičeva vas je sestavljena iz samih robov, obstranosti, neoblastniškosti. Ljudje pridelujejo za svojo enostavno biološko reprodukcijo – in duševno, tj. vino. Komaj kaj prodajo, a tudi to za menjavo oz. nabavo predmetov – strojev –, ki jih potrebujejo za enostavno reprodukcijo. Družbo, sestavljeno iz margin, je Tomšič dedoval od Božiča. Vendar je pri Božiču navzoča tudi močna kritika polaščanja in oblastništva; enako pri Rožancu. (*Stavba, Zasilni izhod...*)

Zlo razlaga Tomšič magično-mitsko. Navidez je to korak proč od racionalnosti, od socialne razredne teorije k zgolj duševnem. Ne pa tudi dejansko. Danes začenjamo videti, da stojijo sodobne ali pilsodobne – iz 19. stoletja izvirajoče – sociološke teorije na majavih nogah. A tudi če so

točne in kolikor so; zadevajo prej površino kot bistvo; zadevajo družbene spore, ne morejo pa v človekov vir. Družbeni spori izhajajo iz problematičnega ustroja neolitske družbe. Notranji vir zla pa je starejšega datuma. Meniti, da se začenja človekovo zlo z nepravilno – oblastniško – družbeno strukturo, ki je nastala kot posledica nujne učinkovitega in diferenciranega organiziranja delovnega procesa, pomeni iskati družbene vzroke namesto osebnih ali versko nravnih; pomeni analizirati sekundarno, ne primarno; pomeni znova in znova zapadati v naivnost milenarizmov, ki si obetajo odpravo socialne krivičnosti in s tem nastop idealne družbe, katere nujna posledica bi bil tudi idealni človek.

Ko locira Tomšič vzrok oz. vir zla v čarovnice ali štrigarije, pravi le to, da je štriga – čarovnica – tisti človek, ki uživa, če se sočloveku dogaja kaj slabega; ki je nevoščljiv, nesolidaren, maščevalen, privoščljiv. Se pravi, da gre za slabo moralo, za npravno pokvarjene ali za prevlado slabih lastnosti v človeku; tudi za pomanjkanje poslušnosti za bližnje (novela *Cerinova vrnitev*). Vendar pa pisatelj ne reducira zla le na psihologijo oz. na moralko – duhu Kersnikovega meščansko razsvetljenskega moraličnega modela. Tomšič išče globljo raven: kozmično, a ne sakralistično; nadnaravno, čeprav na robu naravnega. Išče in že imenuje boj med nebesi in peklom. Imenuje ga rahlo previdno, pa vendar. *Kažuni* – njihovo ukvarjanje z magijo – so zaobjeti med začetno novelo (*Lalica*), ki se konča z videnjem angela, Marije kot Matere božje, na eni in zadnji (Angelić muj.), kjer je proti nič in propadu vsega kot pozitivu mogoč le angel varuh.

Odloča torej vera v nadnaravno – v belo magijo – ali zaupanje v črno magijo, v delanje zla ljudem, v peklenske sile.

5.

Vera v nadnaravno se pri Tomšiču prebija polagoma, postopoma. Knjiga *Olive in sol* je bližja naravnemu; v *Kažunih* so že močnejši porivi k nadnaravnemu. A tudi ko pisatelj opeva naravo, je to opevanje tako lirsko, tako poetično, tako nedolžno, tako pravljlično, da bistveno bolj spominja na Magajno (*Zaznamovani*) kot pa na Prežihna, kaj šele na povsem treznega liberalca Kersnika. (Mislim na Tomšičeve zgodbe: *Ostrigeca*, posebno proti koncu povesti, pa na *Irmin beg*, a tudi na *Jurjev vir*.)

V Tomšičevih novelah se nenehoma ponujajo skrivnostna znamenja, ki jih je treba znati brati; a bere jih lahko le nedolžni (že pri Cankarju). Marancin (v noveli *Marancin se je obesil*) doživlja skrivnostna stanja. Živali se spreminjajo v posebna bitja – svet, ki ga običajno doživljamo površno in racionalno, se prepomenja, preosmišlja, odpira. Kar je zadaj – ne toliko spodaj kot zgoraj –, je nekaj drugega, nepričakovanega, svežega, ne le skrivnostnega, ampak bolj resnično od videza. Marancin dobi mistična doživetja. Ljudje se spajajo z drugostjo: Irma postane žival, srna; ne le simbolično.

Pri Tomšiču se nikoli ne ve, ali je tak prehod le simboličen, privid ali pa je dejanski; kot tudi ne, ali je svetloba izpod neba naravna ali nadnaravna. Bela magija – celo kozmična plovila (v *Cerinovi vrnitvi*) so sredstvo ali pot, po kateri prihaja pisatelj do priznavanja nadnaravnega. Ne ustavlja se pri science fiction ali pri časnikarsko vznemirljivem, pri čarovniškem praznoverju. Od tod prehaja k božjemu. Božje je njegov cilj, njegov drugi pol.

V *Jurjevem viru*, ki je že krščanska legenda, je mistični vodja v dobi

lakote – tisti, ki bo kot Kristus nasitil lačne z ribami – celo duhovnik, župnik; to je edini tovrstni primer, razen deloma v noveli *Proklet ta svet*, v kateri povojni aktivisti mučijo in ponižujejo domačega župnika. A ti, ki mučijo, so pravzaprav forešti, tujci; tudi partizani so tuji ljudje, ki vdrejo v arhaično vas s strani, iz sveta razredne in nacionalne vojne. Ta svet pa je tuj tako Tomšiču kot vasi, katere bard je. Ko danes Tomšič utemeljuje drugačno Slovenijo, s tem ko jo postavlja na arhaično in duhovno bazo, ni ideolog nacionalizma – o tem ni pri njem sledu –, ampak kolektiva oz. grupe (soseske), ki se mora postaviti le na nadnaravno, če noče propasti v samoslepilnem in zločinsko agresivnem.

V *Jurjevem viru* sliši župnik glasove od onkraj, tajinstvene ukaze. Sliši glas neznanega in nevidnega. Kar pa ne zadošča. Da bi se mu načrt posrečil – nasititi lačne –, morajo biti vsi, ki pri projektu sodelujejo, čistega srca; brez zle misli. Imeti morajo tudi moralno voljo, predvsem pa zaupati v Boga. To je osrednje sporočilo novele – tudi Tomšičeve literature v celoti, če smemo kot Boga razumeti ono nadnaravno Dobro. (V *Viru* direktno in dobesedno govori o Bogu.) Iskalci pravega zaklada, ki se skaže kot pričevanje čiste misli (telesno nasičenje pa je nagrada za čistost duše), čutijo posebno zbranost, ki je svetost. A to ni poganska svetost življenja, indifereciranega, predmoralnega, vitalističnega, ampak božji navdih zgolj dobrega, svetniško čistega. (V duhu Bevkovih *Legend*) in Lovrenčičevih – v knjigi *Tiho življenje*.)

Tu je ubral Tomšič povsem drugo smer kot Kersnik in literatura, ki izhaja iz Kersnika (Kraigher, Pugelj, Potrč, Ingolič, ne pa Kranjec v *Povesti o dobrih ljudeh*, ki se veže na Cankarja). Boj med vero in dvomom zanj ni psihološki ali zgolj moralen. Ta boj se vse bolj kaže kot boj med zgolj človeškim – humanističnim, tosvetnim, realističnim in površno realnim – na eni in božjim na drugi strani.

Verska nravnost pelje k pojmu in bitnosti milosti, ne pa k pristajanju na indiferentno, zunajvrednostno fakticiteto, pri kateri celo Kraigher ni vzdržal – glej roman *Krista Alba* –, saj je moral, povsem v Cankarjevem duhu, svoj ultranaturalizem nadzidati z naravnost versko belo magijo. Žal se mu pri tem ni posrečilo ustvariti skladne umetnine. Kraigherjeve težave s pisanjem so imele vzrok prav tu: v nesposobnosti slediti svojemu učitelju Cankarju, njegovemu eksplicitnemu krščanstvu, njegovemu odtrganju od zgoljnarave. Kraigher je žal ostal zdravnik, medicinec, materialist. Tomšiča pa ta dediščina niti najmanj ne obremenjuje. Kot pisatelj je zdravnik duš, zemlje, sveta, duha.

6.

Ko danes, poleti 1990, preučujemo slovensko nacijo, preteklost, naravo in zavzemamo razmerje do vsega tega, že z eno nogo stopamo v polprihodnost; oz. se moramo potruditi, da bi pogledali na vse to – in na svojo držo – s stališča takšne mogoče polprihodnosti. Ne moremo sicer vedeti, ali se bo dejansko naše – moje predvidevanje uresničilo. Lahko pa svoje hipoteze in modele čim bolj argumentiramo.

Postavljam trditev, da smo na prehodu; a na kakšnem prehodu! Ljudje in družbe smo zmerom na prehodih. Prehod, na katerega mislim, pomeni prehod od eksplicitne državljanske vojne, ki je trajala od l. 41 oz. od svete bratomorne vojne prek državno partijskega terorja v imenu revolucije vse do danes. Vsaj pol slovenske eksistence tiči v dobi tega pol stoletja, v nez-

nanskih – mitskih – razsežnostih tega dogajanja, v njegovi veličini in zločinstvu. Zato bo literatura, ki bo to dobo in dogajanje opisovala, še nekaj časa trajala – bodisi v Božičevem ali v Jančarjevem duhu. A ta tip literature je danes že kar precej izdelan; ne morda dokončno, a v osnovni strukturi. Da so ga slovenski pisatelji izdelali, so potrebovali veliko navdiha, poguma, védenja, prizadetosti, poslanstva. A se jim je dobro posrečilo. (Obstaja tako v simbolni mitski obliki – Smoletov *Krst pri Savici* – kot v direktni – Strniševi *Ljudožerci*, Hofmanova *Noč do jutra*, Šeligova *Ana*, Jovanovičeva *Osvoboditev Skopja*, Snojeva zadnja romana itn.)

Z nemajhno verjetnostjo pa je treba računati, da se bo Slovenija ognila pripravljajoči se novi državljanski vojni v Jugoslaviji med Srbi, Hrvatimi, Muslimani, Albanci. (Ta bo nadaljevala že začeto l. 41.) V tem primeru bomo začeli živeti Slovenci evropsko usodo: natančno tisto, pri kateri smo enkrat že participirali in se ji kasneje – l. 1941 – odrekli. Prešeren je bil zadnji – morda do neke mere še zgodnji, še nemeščanski, ljudski, arhaični Jurčič –, ki je opeval staro arhaično državljansko vojno; prav s svojim *Krstom*. A ji je postavil spomenik, prepričan ali vsaj upajoč, da je z njo za zmerom končano.

Danes vemo, da ni državljanska vojna nikdar končana. Prvič: zmerom znova se oglasi, tudi v najhujših vojaških oblikah, ko dana družba začenja razpadati; ko dani sistem ne zmore več racionalizirati, disciplinirati, organizirati energetskih sil družbene narave. Drugič: tudi najbolj urejena, pogod-bena, pravna civilna družba ni nič drugega kot ena od oblik državljanske vojne, le da sveto vojno zamenja tekma po pravilih, v glavnem gospodarsko premočevanje. Prešeren je to vedel; tudi zato je bil nasprotnik pomeščanja-nja. Rešitev je odkril v onstranskem; Črtomirova končna odločitev. Odrešene je našel v svetu, ki jasno loči dobro in zlo, vojno in odpuščanje, nasilje in mir.

Novo državljansko vojno je prvi napovedal Cankar; ob njem Kristan. (*Ljubislava, Kraljevanje*). In nato – v 20. letih – so jo že analizirali številni (Majcen, Leskovec, Kreft itn., vsak s svoje strani). Pa vendar lahko rečemo, da je osnova slovenske literature med *Krstom* in Balantičem literatura mirnega časa, postrevolucionarnega ali predrevolucionarnega, s katerega vidika pač gledate. Danes bi rajši rekel: postrevolucionarnega.

V takšnem času je najtežje najti smisel človekovi eksistenci. Sredi državljanske vojne – revolucije, tudi nacionalne – je človek »biološko« prisiljen braniti se, osmišljati se. Življenje kot tako postane vrednost, ker je takó ogroženo in ker se mu – predvsem mojemu življenju, življenju nasprotnikov – pripisuje takó majhna vrednost. Vse drugače je v mirnem času, ko postanejo vrednote v glavnem ekonomske – posebno v kapitalizmu (a ta prihaja k nam in je bil pri nas), ki je sistem ekonomiziranja kot tak. Res more dati človeku smisel pridobivanje kapitala, denarja, zviševanje življenjske ravni? Neki delen pomen že; zvečuje se materialna, bivalna itn. kultura. A smisel, ki je resnica absolutnega?

Trdim, da je Tomšič eden prvih današnjih slovenskih pisateljev, ki je razumel potrebo novega, postrevolucionarnega časa; ki se ne zadovoljuje z begom pred realiteto revolucije v ludistično igro, karnističen užitek in v lingvističen eksperiment, kar je počela večina inovativne slovenske kulture od srede šestdesetih let naprej – najbolj; daljnovidni pa že prej, recimo Javoršek, Zupan, Smole. (A nikoli Mrak.) Znotrajtekstualizem teh beguncev je zakrivanje oči pred grozo strahovlade, lumpenizacije sedemdesetih

let; je – bila – čeprav nehotena, pomoč tej lumpenrevoluciji, da je držala pred sabo masko in se prikazovala kot humanizem ali kot sistem novih norm. Božič ipd. so ta videz (raz)trgali. A niso našli – niti dovolj iskali – novega vrednostnega sistema.

Prav tega išče in najde Tomšič.

7.

Tomšiča ne zanima državljanska vojna – je ne opisuje; preprosto zato ne, ker čuti, da je pred njim nova, danes važnejša, tako rekoč edino važna naloga. Sámó razkrinkovanje državljanske vojne nam ne omogoča živeti, posebno pa tedaj ne, če je ta vojna že (pol)preteklost – neodvisno od tega, koliko zla nam je storila in kako neustrezno nas še opredeljuje. Literatura, ki jo odpira in ji zdaj tudi načeljuje Tomšič, raziskuje, kaj postaviti kot vrhovno resnico življenja; kako se osmiseliti in utemeljiti – sebe kot posameznika in celotno nacijo. To pa dela tako, da ne uvaja – kaj šele političnega – ideologizma. Tomšič osmišlja s humorjem, z zgodbami, z vračanjem k folklori – torej kar najbolj stran od političnega sporočila, tako značilnega, recimo, za Šeligove zadnje drame.

Značilno je, da se folklorizem pojavi z meščanstvom. Heroična – barska, revolucijska – obdobja ne potrebujejo folklore, ker so sama folklorna, mitska, mitotvorna. Ko se nehajo ali ko jih zamenja meščanska »revolucija«, ta pa je že sama v sebi problematizirana revolucija, nastopi doba posrednosti – njen filozof je Hegel, ne le J. St. Mill –, refleksije, avtorefleksije, premišljevanja o tem, kaj je bila doba revolucije, doba državnih zmag – Danton in Napoleon –, direktne akcije. Iščejo se temelji, medtem ko jih prejšnja doba akcijsko – »naivno« – postavlja.

Ni naključje, da se je začelo slovensko iskanje narodnega blaga z začetkom prebujanja slovenskega meščanstva, predvsem v začetku 19. stoletja; da je začel Trdina s svojim folklorizmom po letu 1848; da je folklorizem vršičil pri Golarju v dobi, ko se je – razen posebno prenikljivim, vidcem, Cankarju – zdelo, da je slovenski narod dokončno zakoračil po poti pomeščanjenja (Govekar, Milčinski, Murnik, Gangl itn.). Ta folklorizem se je nadaljeval še v 20. letih, dostikrat v zelo naivni in ideologizirani historizirani – jugoslovenarski – obliki; recimo pri Lahu.

Očitati ali pripisovati takšen folklorizem Tomšiču bi bilo napačno in krivično. Paralela, ki bi bila zanj edino pravična in vzdržna, čeprav enostranska, je le primerjava Cankarjevega *Kurenta* s Tomšičevimi istrskimi zgodbami.

Tomšič sicer misli postrevolucijski čas in družbo, v kateri se je apokaliptična tektonika umirila. A ko se vrača po navdih in osmišljanje k ljudsko narodnemu, se ne zadovoljuje le z lepim pregovornim živim jezikom in ornamentiranimi običaji – kot Golar in Gaspari, Birolla in Jager; še manj z Govekarjevimi narodnimi igrokazi, namenjenemu ozemljevanju prvega vala slovenskega meščanstva. Govekar simulira mit; folklorizira na drugo potenco, že povsem posredno, saj jemlje za predolgo že umetelno snov – Levstikovega *Krpana*, Jurčičeve *Rokovnjače* – medtem ko sega Tomšič k primarni snovi, k ljudskim pripovednikom – štrigonom, štrigam – kot takim, podobno kot nekoč Murko ali Štrekelj, le da ne podaja njihove pripovedi kot znanstvenik kot snov, ampak se s »snovjo« notranje poisti in jo preoblikuje v duhu umetelne, visoke umetnosti.

To se Trdini ni posrečilo, a je bil v osnovi omenjenemu modelu

najbližji. Se je pa posrečilo Levstiku s *Krpanom* in celo Jurčiču, čeprav je v primerjavi s Tomšičem Jurčič precej bolj meščanski, posreden do arhaične snovi, ironičen do njihovih pripovednikov, manipulativen – romantičen in s tem trivialen – do njihovih zgodb. Jurčič je soroden Dumasu starejšemu, piše nekakšne slovenske *Tri mušketirje*, čeprav bolj ljudsko pristne od vzornika, Tomšič pa je bližji Asturiasu in Marquezu.

8.

Hispanoameriška proza je danes na vsem svetu gotovo najboljša, najbolj sveža, najbolj inovativna; prav zaradi notranjega stika z lastnim narodno mitskim, obenem zaradi visoke kultiviranosti, ki se temu mitskemu podreja. (V jugoslovanskem ali celo evropskem prostoru je podobno uspela srbska proza; iz podobnih vzrokov, kar pa ima tudi zelo neprijetno socialno politično paralelo: nezmožnost ločiti se od državljanske vojne, poskus zakuhati novo, tokrat zgolj nacionalno.) Latinska Amerika se danes pospešeno pomeščanja, obenem pa stoji na robu stalno obnavljajočih se revolucij. Odtod Marquezov posluh za kaotično, barbarsko, strašno, za boj vseh z vsemi, za noro nepreglednost, kakršnega je v angleški ameriški prozi kazal edino Marquezov glavni vzornik Faulkner. (Tudi ta je izhajal iz opisa ameriške državljanske vojne.)

Tisti, ki povezujejo Tomšiča z Marquezom, nimajo povsem prav. Marquez stoji na meji med revolucijo in civilno družbo; odtod njegov diabolični – čeprav s humorjem pretkani – kaos. Tomšič pa načrtno in po daru, po navdihu in po vokaciji sega onkraj te meje, proč od diaboličnega. (Revolucijsko in diabolično sta dve plati iste zadeve). Bližji kot Marquezovim *Stotim letom samote* je Tomšič Asturiasovim *Koruzarjem*. Nikakor ne »socialistični«, ampak krščanski različici hispanoameriške literature. Najmanj pa je blizu Borgesu.

Današnje mlajšo ali novo slovensko prozo bi mogli deliti po tem, ali je bliže paru Marquez–Asturias in podobnim na eni ali Borgesu na drugi strani. Slovenski borgesovci – med mladimi jih je vse polno, že omenjeni Šušulic itn. – so direktni dediči ludizma, misticizma kot znotrajtekstualizma, retorike kot lingvizma; Švabič je borgesovec »ante rem.« Njihov skrajni misticizem je igran, simuliran, retoričen, posmehljiv, zabaven; je parodija ali varianta na science fiction. Pomeni premagovanje revolucije s tem, da se revolucija retorizira, prevede v zgoljbesede; da nastane iz politične in krvave estetska ali celo esteticistična. To se je slovenskim ludistom posrečilo že s študentsko revolucijo 71/72.

Marquez pomeni nekaj čisto drugega; čeprav je tudi igriv in distančen. A tak je – bil – tudi Božič, že v črni groteski *Vojaka Jošta ni*; radikalno ludističen in znotrajtekstualističen, reističen in verbalističen. Pa je vendar Božič eden najbolj krvavih slovenskih pisateljev, glavni prevajalec direktne človeške družbe surove vsebine v literaturo (kot Marquez). Tomšič je tudi v tem Božičev naslednik.

Borgesova literatura je učena, visoko sofisticirana, terja veliko znanje, ne le domišljijo; gre za vrhunsko simulacijo. Eco je z *Imenomn rože* Borge-sovo iznajdbo le trivializiral in priredil kot uspešnico. Zraven pa ji dal še jasno moralno – liberalno – noto, medtem ko je Borges načelen konservativec in sega v komaj slutene globine človekove problematičnosti. Prav v tem se bistveno razlikuje od slovenskih borgesovcev, ki so v primerjavi s svojim vzornikom toliko globoki kot Govekar v primerjavi z Jurčičem.

Povsem drugačna je Tomšičeva literatura. To ni umetnost bibliotek, skritih sporočil skritega znanja. Edina biblioteka, ki jo Tomšič uporablja, je tista nepismena ali komaj pismena, ki jo pišejo njegovi istrski govorci, ko pripovedujejo zgodbe ali njemu ali drug drugemu v gostilni – kot že pri Jurčiču – ali v domačem kotu. Toliko je Tomšičeva proza tudi folklorna.

Pisatelj obnavlja, osvežuje, predeluje folklorne motive in zgodbe, čeprav meni, da jih podaja direktno. Takó meni, ker se v sebi pristno isti z ljudskim pripovedovalcem; ker je – ne neupravičeno – prepričan, da ravna strokovnjak – Štrekelj, recimo – mnogo bolj neavtentično, znanstveniško, posredno (da vzpostavlja odnos subjekt-znanstvenik do predmeta-zgodbe-govorca), ko podaja snov objektivistično; ko nič ne konotira. Kajti prav s tem izgubi bistveno. Lyetard je v knjigi *Postmoderni položaj* nazorno pokazal, da je za ljudsko umetnost neogiben pogoj obstoj kroga poslušalcev stalnega in organskega (občestva); šele znotraj tega kroga – enako kot šele znotraj kroga znanstvenikov – se oblikuje resnica same pripovedi. Če jo izznamemo iz tega kroga, v katerem sta si pripovedovalec in poslušalec po svoje enakopravna in v katerem se mora pripovedovalec držati obrazcev svojih predhodnikov, se nedopustno reducira. Ostane le njena zunanja forma.

Tomšič je sam pripovedovalec ljudskega tipa, ki konotira »ostanek«, tj. bistvo; ki »posreduje« tisto, kar ostane pri strokovnjaškem ravnanju – tega tudi Matičetov s svojimi zgodbicami, recimo z *Zverinicami iz Rezije*, ni mogel preprečiti – izgubljeno, neposredovano, skrito, neslišno. To pa je ravno nasprotno početje kot pri Govekarju in celo Golarju. Tadv konotirata za meščana; ustvarjata alibi in legitimnost za nacijo, ki se podžavlja, suverenizira. Dokazujeta, da obstaja slovenski jezik, slovenska preteklost, slovensko narodno blago kot dokaz za obstoj Slovencev od nekdanj. Pri njih je folklor – folklorna literatura – v službi Nacije in njenih novih elit. – Pri Tomšiču gre za povsem drugo stvar.

Pri Tomšiču gre za obnovo samega arhaičnega, ljudskega, pristnega pripovednika na novi, nacionalni ravni.

To je očiten paradoks. Vendar od paradoksov živimo. Govekar in Golar nočeta paradoksa; in z njima toliko današnjih njunih posnemovalcev – pisateljev ti. ljudskega tipa, tudi katoliških. (Pri tem ne mislim na Jalna. Jalnov primer je poseben. Jalen je na sredi med Golarjem in Tomšičem.) Golar opremlja meščansko bivanje – stanovanje, zavest – s folklornimi prvini; še bolj Gaspari. Ima – na visokem nivoju – funkcijo današnje narodno zabavne glasbe. Ozemlja deruralizirane – predvsem ideološko trivialno. Hoče biti – in je – pisatelj nove slovenske meščanske elite, a takó, da daje tej eliti vtis, kot da živi še na kmetih. To potrjuje celo s svojim zasebnim življenjem; Golar se je pri Lotmerku pokmetil. Ni naključje, da je Golarjeva *Vdova Rošlinka* ena najbolj igranih slovenskih iger.

Opravljal je nalogo podobne psihološko razbremenilne identifikacije z narodnim ljudstvom za slovenske meščane, kot šest desetletij kasneje komedija Goljevščkove *Pod Prešernovo glavo*, ki je na odru artikulirala – nazorno predstavila kot samo življenje – tisto, kar je večina Slovencev v sedemdesetih in osemdesetih letih pod realnim terorjem partijskega »samoupravljanja« živila, a kar ni smela in si ni upala izraziti na glas. Ko so gledalci gledali in poslušali *Glavo*, jim je odpadala pregraja, ki jih je delila od samih sebe, vsakega od njegove duše, drugega od drugega, od svojega znanca; nastajalo je odprto občestvo resnice. S stavkom: »Komunisti in

fašisti, vsi ste isti,« je bilo imenovano, kar je bilo prej celo misliti najstrožje prepovedano. Nasproti temu dvojemu – strahovladi – pa je bila pokazana moralno utemeljena svoboda civilne družbe kot upirajoče se terorju in laži. S tem je dobila *Glava* podobno vlogo kot Baumarchaisov *Figaro* tik pred francosko revolucijo.

Goljevščkova je z *Glavo* izražala zatirane, poniževane, zlorabljene šolnike in učence – zastopnike vseh Slovencev – a je obenem prenašala njihove avtentične narave, interese, svobodo, moralo v slovensko splošno zavest, v literaturo. Tomšič dela isto, a na drugem terenu. Izraža slovenske božce, kar smo vsi kot ljudje v zadnji globini, in jih prenaša v resno literaturo in splošno zavest.

Na eni ravni Tomšič ni eden teh božcev-govorcev. Ti namreč ostajajo sami s sabo, v anonimni in anonimizirani, prednacionalni, predkodificirani istrski vasi. Ko govorijo, kar govorijo, ne prebijejo mejá zapuščene vasi, čeprav so obenem v celotnem božjem vesolju; a niso v državni naciji. Ta se namreč – ne le v tem primeru – postavlja med božje stvarstvo in lokalno vas. V marsičem – če ne celo v bistvenem? – je ovira, blokada, preprečitev komunikacije človeka z Bogom. Je – v nacionalizmu in gentilizmu – zamenjava Boga z Nacijo.

Šele umetelni pisatelj, ki obvlada uradno slovenščino – Tomšič je, značilno, učitelj, ki je prišel od drugod, kot tujec, v istrski vas in prisluhnil domačinom, da bi jih prevedel v nacionalno (in izdaja knjige, ki jih bere celotna slovenska populacija, ocenjujejo elitni kritiki, tudi jaz, in njegovo delo primerjajo z drugimi, celo povsem različnimi, nasprotno usmerjenimi literarnimi držami, na primer s Svabičev), šele tak pisatelj stori in doseže, da posije luč Uma, Informacijske dobe, Kritike v temni kot Istre, v tisto, kar je bilo prej Svetlobi Nacije zakrito. S tem svoje ljudi, ki so mu zaupali, izda; kot vsak razsvetljenec in umetni pisatelj.

Vendar pa jih na drugi ravni ravno ohranja (v) spominu. Kajti sociološko duhovni model istrske vasi kot temnega srednjeveškega arhaičnega kota razpada, kot je že razpadel na tradicionalno razsvetljenem Gorenjskem; še nekaj let in teh ljudi na njihov tradicionalni način ne bo več. Ne bodo imeli več dedičev. Univerzalizacije razsvetljenske kulture pa so dosegla (spet paradoks) da bodo – prek Tomšičevih knjig – znana sporočila božcev in o božcih vsem Slovencem.

Ker predvidevam, da se socialna margina(lnost) le seli z vasi v mesto, v nove suburbane, neprilagojene sloje, ki morda niti ne bodo več barbarizirani, ampak bodo morda začeli ustvarjati novo, lastno – antiurbano, zoper-rasvetljensko, zunajnacionalno, alternativno, nacionalno nekodificirano, pa vendar človeško toplo, vrednostno čisto, morda od vseh slojev najbolj krščansko – plast in kulturo, bosta prek Tomšičeve paradoksalne drže druženja arhaičnega in razsvetljenskega, ljudskega in artificalnega, prešla informacija in model iz istrske vasi v koprsko ali ljubljansko margino.

Ker je Tomšič pisatelj bele in ne črne magije, torej pisatelj predmodela krščanstva, bo morda prav on in edini on zmožen posredovati čudežne nadnaravne moči Dobrega, ki jih ni mogoče disciplinirati, kvadrirati, uporabiti v modernih nacionalnih in planetarnih tehničiranih in ekonomiziranih družbah; ki jih ni mogoče zmanipulirati, zreducirati, skvariti in zničiti. Morda bo prav ta in takšna literatura, ki jo obravnavam in za katero se postavljam, odigrala najbolj pomembno vlogo komunikacije – prenosa, stika – nadnaravnega kot mitskega s tosvetnim kot človeško socialnim.